

тексту).

16.Багалій Д.І. Відповідь т. Скубицькому на його зауваження з приводу мого "Нарису історії України": [Лист до ред. журналу "Прапор марксизму"] // Кравченко В.В. Д.І. Багалей: научная и общественно-политическая деятельность. — Харьков, 1990.

Надійшла до редакції 26.03.2002.

В.В. Гоцуляк

УКРАЇНЬСЬКА ІСТОРИЧНА НАУКА 1920-Х РОКІВ В ОЦІНЦІ Б.КРУПНИЦЬКОГО

Б.Д.Крупницькій видатний український історик народився 24 липня 1884 року в с. Медведівці Чигиринського повіту на Київщині. Його батько Дмитро Юліанович мав велику родину, однак спромігся всім дітям дати університетську освіту. Разом з батьками переселившись до Черкас, Борис Дмитрович учився в Черкаській гімназії, яку закінчив у 1913 році. Далі був вступ на історико-філологічний факультет Київського університету, студентська наукова робота в «Історико-етнографічному гуртку». Членами цього наукового осередку були слухачі університету, а також історики, які закінчили курс, стипендіати, приват-доценти, професори. Б.Крупницький, як згадує Н.Полонська Василенко, вже з перших років навчання в університеті твердо виявив бажання присвятити себе українській історії [1, І]. Однак лихоліття першої світової війни не оминули Б.Крупницького. 1916 року його було мобілізовано до війська. В бойових діях він отримав поранення і уламок набою залишився в його тілі, даючи про себе знати все життя. Лише в 1918 році Б.Крупницький, повернувшись в університет, успішно склав ряд іспитів. На весні 1919 року, з поширенням більшовицької влади в Україні, він назавжди покинув університет і Україну. Далі були тяготи емігрантського життя, повернення в 1925 році до наукової праці і навчання в Інституті для ауследерів (Institut Auslaender) при Берлінському університеті а потім студентство в цього навчального закладу та паралельне навчання в Українському Науковому Інституті, який був заснований в 1925 році гетьманом П.Скоропадським. Маючи змогу вибрати для навчання професорів, він обрав лекції й семінари Д.Дорошенка та І.Мірчука. В Берлінському університеті він слухав лекції та працював в семінарах блискучого сузір'я професорів: Геча, Штеліна, Майнеке, Бракмана, Зомбарта. Підготувавши історіографічну працю, присвячену Йогану Християну Ф. Енгелю, в 1929 року Б.Крупницький захистив докторську дисертацію і надалі надрукував понад 180 праць.

Як історик та історіограф, він разом з українськими вченими, які опинилися в еміграції з великою увагою ставився до вивчення розвитку історичної науки в радянській Україні. Серед німецькомовних та україномовних праць на особливу увагу заслуговує монографія «Українська історична наука під софетами 1920—1950» (1957), де Б.Крупницький глибоко й всебічно розглядає стан української радянської історіографії 1920—х років.

Історіографічному стилю дослідника притаманні риси широких історіософських узагальнень, висвітлення стану української історичної науки, з'ясування особливостей розвитку наукових досліджень в радянській Україні на тлі характеристики епохи, політичного становища, ідеологічних впливів, силового тиску партійного керівництва на науку.

Українська історична наука часів воєнного комунізму після поразки Української Народної Республіки оцінюється Б.Крупницьким як зовсім несподівано перерваний культурний розвиток України. 1920—1922 роки він вважає несприятливими для її розвитку.

На думку автора Українська Академія Наук, з її історико-філософською, фізико-математичною і соціальними секціями була затримана в своєму розвитку. Вчені, голодуючи і мерзнучи, писали лише в своїх приватних кабінетах, але їх праці у світ не виходили.

Автор називає лише деякі праці цих часів: подвійний 15/16—й том Записок історико-філософської секції «Українського Наукового товариства» у Києві, огляди джерелознавства В.Біднова (1919) і П.Клепатського (1921), «Історію українського народу» О.Єфіменко, видану Д.Багалієм з власними примітками, передмовою і закінченням (1922, два томи). Того ж року в Одесі М.Слабченко випустив багатотомну працю «Організація господарства на Україні», яка охоплювала часи від доби Б.Хмельницького до початку першої світової війни.

Численні офіційні радянські публікації, присвячені громадянській війні, а також збірки актів, що стосувалися дипломатичних відносин між Радянською Україною, Польщею, Румунією, автор виділяє в окремому групі [2, 4]. Розглядаючи часи непу, Б.Крупницький характеризує їх як нову політику проти української історичної науки, пов'язану із змінами в національній політиці. Він висуває тезу заміни русифікації декларованою українізацією. Зазначене, на думку автора, виявилось в заграванні більшовицьких правлячих кіл з українською інтелігенцією. Мета таких дій полягала в намаганні саме через інтелігенцію знайти шляхи і доступи до українських широких мас та, особливо, до селянства.

Для підтвердження своєї тези дослідник наводить висловлювання В.Затонського та Н.Попова стосовно проведення українізації з практичних мотивів і як засіб увійти в контакт з українським селянством [2, 4].

Відмічаючи, що вплив новітньої політики посилювався після 1925 року, особливо після відповідної постанови XII з'їзду КП(б)У про українізацію в Україні, професор зазначає, що в центрі українського історико-наукового життя стояла Українська Академія Наук. За часів непу її стан покращився коштом української кооперації. Першу невелику суму від уряду вона отримала в 1923 р. і потім з кожним роком її бюджет підвищувався, хоч український уряд, як зазначає Б.Крупницький, ніколи не давав їй стільки грошей, скільки установа в дійсності потребувала.

Автор вказує на невелике значення Академії для істориків з огляду на те, що до неї під тиском уряду було прилучено ряд наукових організацій (в тому числі й історичних), таких як Українське Наукове Товариство, Товариство Нестора-Літописця та ін. Вплив мало й те, що радянський уряд реформував загальне навчання в напрямку вузької спеціалізації. На місця ліквідованих університетів з'явилися Інститути Народної Освіти (ІНО),

що замінили в першу чергу історично-філологічні факультети. Щодо гуманітарних дисциплін в ІЮ, то провідними стали не стільки наукові, скільки педагогічні завдання. «Тим самим, — зазначає автор, — і історичну науку, колісь плекану в університетах, втиснено в рамки Академії Наук, або подібних їй наукових інституцій» [2,5].

Окремі параграфи своєї монографії вчений відводить темі «М.Грушевський і Академія Наук в Києві», історичній праці в Харкові й у регіонах України.

Історичні дослідження в рамках Академії велися не лише М.Грушевським, а й гуртом істориків, об'єднаних навколо іншої кафедри історії українського народу під керівництвом академіка Д.Багалія, а також Комісіїю, члени якої вивчали історію громадянських течій в Україні (акад. С.Єфремов, В.Міяковський та ін.). Автор відмічає як успішні досліди в царині археології і історії мистецтва, що проводилися Всеукраїнським Археологічним Комітетом Академії, зокрема такими вченими, як М.Біляшевський, О.Новицький, Д.Щербаківський, М.Макаренко, П.Курінний, В.Козловська, І.Моргілевський та ін.

Звертаючись до споріднених дисциплін, дослідник відмічає роботу Комісії для вивчення історії західноруського та українського права при соціально-економічному відділі Академії, якою керував академік М.Василенко. Комісія за 1925–1930 роки видала 8 томів розвідок і матеріалів до історії українського права. Особливо активно працювали академік О.Малиновський, професор М.Максимейко, Л.Окіншевич, В.Гришко, та ін. Академія мала також ряд наукових закладів в регіонах України. В науковому плані виділяється також Харків як політична столиця радянської України, центр історичних видавництв і установ.

На думку автора, комуністичний напрям в українській історіографії був в той час досить слабкий. Центром партійного трактування історії України був Харків. Саме в ньому професор М.Яворський репрезентував цей напрям. Він стояв на чолі Інституту марксизму-ленізму і керував історичною кафедрою та друкованим органом «Прапор марксизму». Історичні публікації вміщувалися в «Літописі революції», що видавався з 1922 року, а щодо змісту, то в них переважала тематика, присвячена історії революційного руху в 1905 і 1917 рр.[2,6].

Зазначаючи, що історію України плекали також і в провінціальних виданнях, Б.Крупницький називає «Записки», а також видання підвідділів Академії Наук та інших незалежних організацій та освітніх інститутів (ІЮ). Дослідник також вважає, що вивчення історії України в регіональних осередках здійснювалися на високому рівні. Як визначну він оцінює діяльність одеського історичного осередку під керівництвом академіка М.Слабченка (колишнього "Общества истории и древности") і видання ним кількох томів "Записок" історичної секції. Значною історико-археологічною працею історик називає діяльність Д.Яворинського, В.Пархоменка в Дніпропетровську (колишньому Катеринославі). Вчений також зазначає, що в Ніжині провідну роль відіграв професор М.Петровський, за редакцією якого видано чимало цікавих матеріалів, що вміщені в 11-ти томах "Записок" Ніжинського Інституту Народної Освіти. В Кам'янці-Подільському працював відомий Ю.Січинський, а Полтаві — професор П.Клепатський, у

Чернівці — В.Дубровський, П.Федоренко, В.Шугаєвський, у Вінниці — В.Отамановський. Історична праця також проводилася у Житомирі, Луганську, Миколаєві, в Шепетівці та інших містах.

Б.Крупницький в окремому параграфі дає загальну характеристику праць з історії України М.Грушевського та Д.Багалія. Зокрема вказує, що в "Нарисі історії України на соціально-економічному ґрунті" Д.Багалій, хоч під впливом харківської урядової і партійної атмосфери і заявляє про свій перехід до історично-марксистської школи, однак у тексті нічим не доводить свого нового методу. "Його історія, — вказує автор, — збудована на старих, традиційно-об'єктивних зразках" [2,7].

Науковець також не обходить своєю увагою і дві книжки "Історії України" М.Яворського, який вже з офіційних позицій висвітлював український історичний процес.

В окремому параграфі Б.Крупницький розглядає дослідження, присвячені історії Гетьманщини XVII — XVIII ст. Їх аналіз дає можливість зробити вченому висновки про те, що в цілому історіографія 1920 — їх років носила ще виразно об'єктивний характер. "Вона була обмежена урядовим курсом, — вказує він, — її не можна назвати ні марксистською ні тим паче комуністичною" [2,8]. Автор звертає увагу на те, що історичні дослідження нерівномірно охоплювали всі періоди української історії. До історії українських племінних союзів, княжої доби і литовсько-руської доби особливого зацікавлення не було. Тільки В.Пархоменко розробляє ряд цікавих, дуже проблематичних питань часів заснування Київської Русі. Принагідно литовсько-руською добою цікавився О.Грушевський. М.Максименко досліджує питання права в "Руській правді", С.Борисенко та М.Тавстолиц — в "Литовському Статуті"

Історія Гетьманату, лівобережної козацької державності XVII — XVIII ст. стояла в центрі уваги дослідників. Особливо інтенсивно відбувалася публікація джерел. Однак Б.Крупницький вважає, що, за виключенням "Історії України-Руси" М.Грушевського, зацікавлення історично-політичною проблематикою в той час є обмеженим. Зазначене пояснювалося відчуттям небезпеки малювати добу як цілісність та висувати наперед її видатні постаті. Адже в їх діяльності було чимало сепаратизму. На думку автора, вказане і пояснює інтерес вчених до окремих питань української історії і час від часу повернення до таких персонажів козацької доби як Б.Хмельницький, поємлен періоду руйни (М.Петровський), противника Мазепи — Петрика (О.Оглоблин) та діяльності П.Полуботка (М.Василенко).

Особливо ґрунтовне розроблення питань державно-адміністративного устрою Гетьманату Лівобережної України у XVII — XVIII ст. і ще більше його соціально-господарської структури й розвитку, Б.Крупницький пояснює тим, що ця проблематика не була ще забороненою. Наявність української радянської держави як федерації члена Радянського Союзу, хоч з обмеженими функціями, робила ніби самозрозумілими вивчення державного устрою та державного господарства.

Далі автор висуває тезу, яка, на нашу думку, може бути проблематичною з огляду на те, що в названих вище працях спостерігається використання національної схеми історії України М.Грушевського народницького типу. Зазначене не служило першим містком для українських

конструкцій державницького типу [2,16]. Адже, як доведено вже сучасними науковцями (Я.Дашкевич, Л.Винар), ще до першої світової війни переломним моментом в українській історичній науці у цілому, остаточним відходом від історіографічного народництва та переходом на історіографічне національне державництво вважається вихід у світ перших чотирьох томів "Історії України – Русь", та праці "Звичайна схема руської історії й права раціонального укладу історії східного слов'янства" М.Грушевського. Протягом 1899–1914 років було збудовано міцний фундамент нового напрямку в українській історичній науці, який тепер, з перспективи більш як століття з повним правом називається національно – державницьким. Проголошений в 1920–30-х роках напрям, близький до консерватизму (прихильником і послідовником якого й був Б.Крупницький) є лише новим відгалуженням від національно – державницького напрямку. Тому з певними корективами варто сприймати твердження вченого про те, що в радянській Україні почала формуватися думка, державницька ідеологія, що наближалася вже до новітньої державницької думки школи В.Липинського [2,16]. Зазначена тенденція, за переконанням Б.Крупницького, помітна в працях О.Окіншевича "Українське державне право" і В.Новицького "Державне минуле України як предмет науки" [2,16].

Як наукову новизну вчений сприймає дослідження соціально – економічної історії Гетьманщини XVII – XVIII ст., де після В.Мякотина висувається наперед відомий історик – економіст М.Слабченко. Він у чотирьохтомному виданні "Організація хозяйства Украины" (Одеса, 1922–1925) послідовно розглянув стан суспільного господарства, розвиток торгівлі й торгівельного капіталу, державного господарства та його органів XVII – XVIII ст. Називаючи працю М.Слабченка піонерською, вчений вважає за потрібне відмітити й її недоліки, що виявилися в методології, зокрема, у поспішності висновків обмеженості, використаних матеріалів, що не давало право робити широкі узагальнення [2,17].

Автор називає низку праць, підготовлених М.Ткаченком, С.Шамрасем, П.Клименком, О.Барановичем, В.Юркевичем, П.Федоренком, присвячених питанням господарства й колонізації насамперед у XVIII ст., а також на Лівобережній Україні, Слобожанщині, Правобережній Україні та Запорозькій Січі в XVII – XVIII віках. В дослідженнях вчений помічає використання різноманітних джерел і в тому числі генеральних ревізій та документів генеральної ревізії Румянцева.

Історія української індустрії цього часу розроблялася в працях О.Оглобина. М.Тищенко опрацював історію української торгівлі, зокрема із зарубіжними країнами [2,16–17].

Б.Крупницький не обійшов своєю увагою історичну проблематику XIX – XX ст., представлену в працях представників радянської історіографії. Вказуючи, що XIX століття займає окреме місце в працях вчених, він зазначає відсутність ґрунтовних систематичних досліджень. Але й опрацювання окремих проблем спричинилося до вивчення історії XIX століття. Зазначене виявилось у введенні у науковий обіг нових архівних матеріалів, присвячених боротьбі проти "царизму", в тому числі з питань царської політики національного гноблення. Автор також вказує, що одночасно виходили на поверхню і всі приглушені (і не тільки антицарські) прагнення українського

національного життя [2,18]. З одного боку, це була національна схема М.Грушевського, з другого – свіжа пам'ять про свою власну державність 1917–1920 рр., що викликало відновідні ремінісценції.

Здатність Б.Крупницького до широких узагальнень виявилася в характеристичній особливості праць з історії України XIX ст. На його думку, сам історичний матеріал давав підставу для вироблення генетичного розвитку української національної ідеї в XIX століття. Дуже уважно вивчалися першопричини та витoki цього явища. В дослідженні революційних рухів XIX ст. інтерес українських істориків виявився в намаганні з'ясувати своєрідність еволюції свідомості, що мала національний характер. Вчений, зокрема зазначає: "Була тенденція український національний здвиґ поставити на свої окремі рейки. Помітне було виразне бажання навіть український національний революційний рух старого царського режиму виділити у щось окреме і сепарувати його від загальноросійського революційного руху тих часів, з якими він безперечно був зв'язаний. У тих дослідах підкреслювалося (свідомо чи ні) не те, що Україну сполучало з Росією (хоч би з російським революційним рухом), але те, що її віддавало і сепарувало" [2,18]. Таким чином, наведена цитата засвідчила вміння вченого окреслити тенденцію віддалення, відокремлення, що була помітна у більшості українських істориків, що сформувалися не лише в дореволюційні часи, а й вийшли з середовища прихильників нової влади – соціалістів та комуністів. Не виключенням був й М.Яворський з його близьким до марксизму розумінням українського історичного процесу.

У зв'язку з вищезазначеним автор аналізує праці О.Гермайзе "Рух декабристів і українство", М.Грушевського, К.Копержинського та інших істориків, присвячених ідеології Кирило – Мефодіївського братства, діяльності окремих його членів, генезі хлопоманства, українських громад 1860–70-х років, особливо Київської (П.Житецький та ін.), ролі М.Драгоманова в українському національному русі тих часів. За словами вченого, все це були ті моменти, які в трактуванні істориків робили український національний процес у XIX столітті своєрідним, незалежним та відокремленим. Їх пов'язувала одна лінія [2,19].

Глибоке наукове розкриття змісту напрацювань тогочасних українських вчених в галузі історії України XX століття також міститься на наступних сторінках праці Б.Крупницького. Цей період і надалі був прерогативою марксистської школи. В центрі уваги її представників стояли проблеми історії революції 1905–1907 років, аграрного й робітничого рухів, революції 1917 й наступних революційних подій, а також історія українських соціалістичних партій. Зокрема Революційній Українській партії присвячує О.Гермайзе працю "Нариси з історії руху на Україні" (Т.1). Історією більшовицької партії України займалися самі члени партії, й між ними М.Яворський, М.Попов, М.Скрипник.

Вказуючи на те, що комуністичні історики були сконцентровані в Харкові, автор відмічає існування напруги між "культурним центром" Києвом й офіційною столицею України. "Міродайні кола Харкова, – наголошує вчений, – ставилися з недовірям до культурної і наукової діяльності Києва, а в першу чергу до Української Академії наук (УАН). Для них це був чужий немарксистський світ" [2,19].

Партійні кола вважали, що хоч УАН за радянських часів зростає, зміцніла, однак багато її академіків залишилися на старих націоналістичних буржуазних засадах і зібрали навколо себе переважно науковців, світогляд яких сформувався в дореволюційні часи. Тому вони принесли в Академію багато старого буржуазного націоналізму. Такою ремаркою Б.Крупницький завершує огляд української радянської історіографії 1920-х років. Б.Крупницькому не можна відмовити в широті поглядів, глибокому проникненні в зміст тогочасного історіографічного процесу, в намаганні науково й об'єктивно підійти до розгляду ситуації, яка відбувалася в українській історичній науці. Зазначене виявилось в ґрунтовному аналізі тогочасних історичних досліджень з історії України, в глибокому розумінні усіх складнощів епохи і наступних часів, пов'язаних із згубним впливом на українську радянську історіографію організованого державою походу проти її носіїв. Тоді відбувся погром історичних шкіл, фізичне винищення сотень істориків, частина з яких змушена була вести наукову працю далеко від Батьківщини у важких умовах еміграції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Полонська – Василенко Н.Д. Професор Б.Д.Крупницький, його життя і наукова праця (1884 – 1956) // Крупницький Б.Д. Українська історична наука під советами (1920 – 1950). – Мюнхен, 1957. – С. 1 – XXXVII.
2. Крупницький Б.Д. Українська історична наука під советами (1920 – 1950). – Мюнхен, 1917. – 118 с.

Надійшла до редакції 22.03.2002.

С.В.Корновенко

ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА Б.ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ЩОДО СЕЛЯНСТВА В ОЦІНЦІ СУЧАСНОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Утвердження в сучасній українській історичній науці нових методологічних принципів та підходів обумовило появу в 90-х рр. ХХ ст. ряду досліджень, в яких автори порушують важливі проблеми українського державотворення періоду національно-визвольної революції другої половини XVII ст.

Так, зокрема, в 1991 р. була перевидана двотомна праця Д.Дорошенка, присвячена історії України. Побіжно історик зупиняється і на проблемі податкової політики Б.Хмельницького. Розглядаючи фінансову справу в українській козацькій державі, дослідник твердить, що "...для самого українського уряду залишалось, як головне джерело прибутків до державного скарбу, мито... й посередні податки з меду, пива й горілки" [1, 119]. З'ясовуючи основні положення гетьманської податкової політики, Д.Дорошенко, оперуючи даними московсько-українських переговорів 1654 р., робить висновок: "Щодо податків ... він (Богдан Хмельницький – С.К.) мав намір оподаткувати (себто відновити колишні норми оподаткування) селян і міщан, увільнивши від усяких податків козаків, духовенство, шляхту"